

АВТОРСКА СПРАВКА

за приносните моменти в научните публикации
на доц. д.ф.н. Стоян Ставру

тема на конкурса: *Етика и регулации*

Монографии

Монографията „*Обезщетение за неимуществени (морални) вреди в България в контекста на задължителната застраховка “гражданска отговорност” на автомобилистите*“ е издадена през 2020 г. е и свързана с приложението на основната философска категория „справедливост“ в практиката на Върховния касационен съд при определяне на размера на обезщетението за неимуществени вреди. Съгласно разпоредбата на чл. 52 ЗЗД (Закон за задълженията и договорите) обезщетение за неимуществени вреди се определя от съда по справедливост. Този кратък законов текст създава редица затруднения в правоприлагането, тъй като се опитва да работи с едно преди всички философски и собствено етическо понятие, каквото е справедливостта, превърнато в съвсем прагматичен инструмент за претегляне на конкретни парични суми с оглед претърпени от пострадалите неимуществени, в това число и морални вреди. Израз на тези затруднения са множеството тълкувателни решения и постановления, издавани не само от Върховния касационен съд (общото събрание на всички колегии), но и на съществувалия преди него Върховен съд на Народна република България. Сред тълкувателните актове в тази насока могат да бъдат посочени: Постановление № 4/25.05.1961 г. на Пленума на ВС, Постановление № 5/24.11.1969 г. на Пленума на ВС, Постановление № 2/30.11.1984 г. на Пленума на ВС, Постановление № 4/23.12.1968 г. на Пленума на ВС, Тълкувателно решение № 88/12.09.1962 г. на ОСГК на ВС, Постановление № 17/18.11.1963 г. на Пленума на ВС, Постановление № 17/18.11.1963 г. на Пленума на ВС, Тълкувателно решение № 4/29.01.2013 г. по тълк.д. № 4/2012 г. на ВКС, ОСГТК, Тълкувателно решение № 1/21.06.2018 г. по тълк.д. № 1/2016 г. на ВКС, ОСНГТК. Дори и самото изброяване на тълкувателните актове, занимаващи се с неимуществените (моралните) вреди и проблема с начина на тяхното обезщетяване през понятието за справедливост (справедливо обезщетение) свидетелства за сериозните предизвикателства, които използваният от закона израз „определяне по справедливост“ е поставял и продължава да поставя пред българските съдии.

В теорията са направени различни изследвания върху съдържанието и особеностите на понятията „справедливост“ и „морални вреди“ в контекста на регулациите, свързани с неправомерното увреждане, като те са били най-често свързани с конкретни проблеми, разгледани преимуществено през юридическа перспектива. В

монографията „Обезщетение за немуществени (морални) вреди в България в контекста на задължителната застраховка “гражданска отговорност” на автомобилите“ е предложен систематичен поглед върху посочените две понятия, които имат подчертано етически характер и се използват от българския законодател вече повече от 70 години като основен регулационен инструмент при обезщетяването на едни от най-специфичните вреди, каквито са моралните вреди. При този анализ изцяло е отчетен и съобразен специфичния регулационен контекст, в който тези понятия са употребени. Едно от предположенията на монографията е, че именно поради „ексдисциплинарност“ (външността) на понятията използването им за постигането на съвсем прагматични регулационни ефекти често се посреща с подозрителност (опасения за бланкетност на понятията, позволяваща съдебен произвол) и силно подценяване (опити за редуциране на понятията и превръщане на справедливостта в ценоразпис, оформен като таблица). Опитът на монографията е да проследи етическото съдържание на понятието за морални вреди, като изследва неговите метаморфози не само в съществуващите и съществуващи регулации в България, но и в различните стратегии за неговото правоприлагане в практиката на Върховния касационен съд. „Заземяването“ на изследването към конкретните проблеми, възникващи в процеса на прилагане на регулациите, е осигурено чрез фокусиране на теоретичния анализ върху практиката на Върховния касационен съд за периода 2013 – 2019 г.

Актуалността на изследването е свързана със задължението на българската държава да създаде методика, съдържаща критерии и указания относно начина на определяне на размера на обезщетението за немуществени (морални) вреди. Това задължение беше изрично въведено в българското законодателство с приемането на разпоредбата на чл. 493а КЗ (Кодекс на застраховането от 2015), обнародвана в ДВ, бр. 101 от 2018 г. и влязла в сила от 07.12.2018 г. В изпълнение на така възложената законова делегация беше организирано мащабно интердисциплинарно проучване, което да подготви и представи проект за методика. Авторът на монографията беше водещ експерт в това национално проучване в частта му касаеща правната и философско-етическа същност на използваните в чл. 52 ЗЗД понятия „справедливост“ и „немуществени вреди“, като особено интересен е процесът на деморализиране на „немуществените вреди“, които някога са били експлицитно посочвани като „морални вреди“, но в приетия през 1951 г. Закон за задълженията и договорите са били „скрити“ зад по-широкото и етически неутрално понятие „немуществени вреди“. Въпреки това терминологично „скриване“ етическото съдържание на „моралните вреди“ продължава да бъде видимо в практиката на Върховния касационен съд, предизвиквайки философските познания на действащите български съдии.

Стоян Ставру е водещ експерт в проекта *„Изготвяне на проект на Методика за определяне размера на обезщетенията за имуществени и немуществени вреди вследствие на телесно увреждане на пострадало лице и за определяне размера на обезщетенията за имуществени и немуществени вреди на увредено лице вследствие смъртта на пострадало лице“* (2019 – 2020), организиран от Гаранционен фонд (ГФ) и касаещ именно създаването на методика за определяне на размера на немуществените (морални) вреди чрез прагматизиране на понятието за „справедливост“.

Приноси моменти:

- монографията представлява първото в България цялостно задълбочено изследване на моралните (неимуществените) вреди, разглеждани както като обект на законови регулации, така и като устойчиво предизвикателство в процеса на правоприлагането;

- монографията съчетава по оригинален начин специализирания технико-юридически подход към въпросите на моралните вреди с теоретико-философските измерения, касаещи понятието за справедливост;

- монографията подробно анализира и резюмира в структуриран по общ стандарт вид 181 акта на Върховния касационен съд, постановени в периода 2013 – 2019 година, които са класифицирани в две основни групи: морални вреди, настъпили в резултат на телесно увреждане, и морални вреди, настъпили при смърт на близък (дете, родител, съпруг и друг близък);

- монографията осъществява исторически анализ на еволюцията на съществуващите в България регулации, касаещи обезщетяването на моралните (неимуществени вреди), като проследява интердисциплинарното взаимодействие „етика-право“ чрез прагматизирането и превръщането на понятието за справедливост в инструмент за изчисление на парични обезщетения;

- монографията въвежда и проблематизира въпроса за т.нар. „морален патримониум“, в неговите две части: социална и афективна, като разкрива връзките не само между етика и право, но и между етика и психология (при т.нар. „смесени морални вреди“), като очертава значението на тези взаимодействия за съществуващите правни регулации;

- монографията експлицира и описва онзи минимален праг на интензивност, след надхвърлянето на който моралните страдания от чисто субективен феномен придобиват юридическото значение на неимуществени вреди и предизвикват прилагане на юридически регулации, водещи до възникване на правни претенции за тяхното обезщетяване (своеобразно юридическо „ескалиране“ на етическото);

- монографията представя естеството на онази родствена, емоционална и психическа връзка, която следва да съществува между две лица, за да се приеме, че причиняването на смъртта на едното от тях (в резултат на неправомерно увреждане) води до настъпването на такива по естеството си неимуществени вреди, които изискват юридическото им обезщетяване;

- монографията изследва и дефинира правно релевантните връзки при определяне на субективния обхват на претенцията за неимуществени вреди при смърт на близък, като експлицира различни етически съображения, които от една страна, следва да отчитат моралното значение на близостта между хората, независимо от липсата на родствена или брачна връзка между тях (допускане на възможността на по-широк кръг от близки лица да претендират юридически претърпените от тях морални вреди), а, от друга страна, следва да съобразяват моралната недопустимост на неоснователното обогатяване (недопускане смъртта на едно лице да се превърне в източник на доходи за друго лице).

Студии и статии

С оглед темата, на която са посветени, и задачите, които преследват, научните статии и студии, с които се кандидатства в настоящия конкурс, могат да бъдат обособени в три групи: а) научни публикации, които разглеждат въпросите на правосубектността: как и въз основа на какви критерии се признава морален и юридически статус на субект на права и задължения в ера, изненадваща със своите научни и технологични постижения; б) научни публикации, които изследват и проблематизират въпросите на дееспособността: как и въз основа на какви критерии се признава правна релевантност на волята на човека като израз на неговата свобода; и в) научни публикации, които имат за свой фокус етическите проблеми, свързани с климатичните промени, загубата на биологично разнообразие и необходимостта от създаване на нови рамки, в които понятията за общност, собственост и свобода се предефинират в един по-широк екологически аспект. Именно този тематично-теологичен (а не формално хронологическият) критерий е използван по-долу при представянето на приносните моменти в конкретните студии и статии.

Носители на права: етиката и регулациите на правосубектността (2 студии и 3 статии)

Темата за момента на придобиване на качеството на „правен субект“ е основен въпрос, разгледан в *“Началото” на човешкото тяло и бременността*. Изложението се съсредоточава върху въпроса за правната значимост на живото човешко тяло извън въпроса за правосубектността. По правило качеството “правен субект”: носител на юридически права и задължения, се предоставя на всяко живо човешко същество, като за такова се смята всяко родено живо човешко тяло (“всеки” от момента на своето раждане по смисъла на чл. 1 от Закона за лицата и семейството). В крайна сметка дефиницията за правен субект преминава през понятието за родено живо човешко тяло. Оказва се обаче, че съществуват случаи, в които човешкото тяло е живо, но не е признато за правен субект. Могат да бъдат посочени два такива случая: живото човешко тяло преди раждането и живото човешко тяло след констатирана мозъчна смърт. За да бъдат анализирани посочените случаи са дефинирани редица определяща за дискусиата биологически и юридически понятия. Посочено е, че в периода на бременността – между зачеването и раждането, могат да бъдат очертани две паралелни взаимодействия: взаимодействие между две тела, едното от които (заченатият) е конституирано именно в резултат на това взаимодействие (това взаимодействие се осъществява като биологичен факт), и взаимодействие между две човешки същества, едното от които (заченатият) е отречено именно поради неудобството на това взаимодействие (това взаимодействие се заличава в

резултат на юридическо обезсилване). Технологиите променят тези взаимодействия, като вече осигуряват контрол както върху оплождането, така и върху зачеването. Те дават възможност за подбор на конкретните гамети, които да бъдат оплодени, както и за избор на конкретните ембриони, които да бъдат трансферирани в тялото на жената за имплантиране. Технологиите на утрешния ден обещаваат и възможността не само зачеването, но и износването на плода да стават в изкуствена утроба. Всички тези настоящи и предстоящи възможности поставят редица етически въпроси относно процеса на „раздаване“ или „поглъщане“ на правосубектност, включително и в специфичния случай на мозъчна смърт на бременна жена.

В статията *„Нашата памет е нашата крепост: биологична и дигитална памет в битка за субекта!“* е разглеждано значението на паметта за съществуването и признаването на субективността като агент (субект) на социално значими взаимодействия. Основният фокус е свързан с проследяването на разликата между биологичния и дигиталния „формат“ на паметта, както и на последиците, свързани с все по-честото разчитане на от страна на хората на дигиталната за сметка на биологичната памет. Биологичната памет превръща личното минало във фундаментално интимно преживяване, докато дигиталната памет го третира като „обективно“ съществуващ запис, подлежащ на копиране и анализ. Дигиталната памет се оказва един от най-важните дигитални активи на всеки субект: актив, който запазва идентичността на този субект и може да изпълнява заместващи и репрезентативни функции в случаите, когато актуалната субективност не успява да произвежда достатъчно стабилен субект. Така, освен като своеобразно резервно копие (backup) на субекта, дигиталният архив на неговото минало предлага и кратък път (shortcut) към настоящето на този субект. Той може да бъде използван за разчертаването и сглобяването на субекта като воля „на място“: в рамките на възникналата ситуация, въпреки определени невъзможности и дефицити в неговото съществуване. Това, което човешката психика не може да осигури „отвътре (навън)“, дигиталната памет предлага да бъде реализирано „отвън (навътре)“. Тези процеси на дигитализиране на „Аз“-а съставляват сериозна редукция на моралното понятие за личност и поставят редица етически въпроси относно очертаването на новите граници на субекти и свързаните с тяхната неприкосновеност средства за защита.

Студията *„Роботът – новият „Друг“ в междините на правото“* е посветена на големия нов „Друг“ на нашето време: роботът и в частност изкуственият интелект. С развитието на технологиите и със създаването на „умни“ вещи, които следват зададен алгоритъм, но постигат предварително неизвестен резултат (чрез т.нар. „процес на дълбоко учене“ – „deep learning“), въпросът за технологичната другост заема все по-централно място в етичните и правните дискусии. В статията са представени част от въпросите около правния статут на роботите, изискващи морално осмисляне на тяхната специфична другост в контекста и на по-общия въпрос за интелигентните вещи. Роботите застават в междинната зона между човешкото и нечовешкото, която технологиите запълват със „субект-обектни“ хибриди, провокиращи утвърдилите се юридически канони и съществуващи в различните ексцесии на моралното понятието за другост.

Специален акцент е поставен върху „вграждането“ на правото в интелигентни вещи, като е посочено, че въвеждането на ново, „нормативно“ измерение в самите вещи се благоприятства от процеса на т.нар. „хомогенизация“ на вещите, характерен за ерата на масово производство, в която живеем. Създаването на специализирана технологична инфраструктура за правото изисква преосмисляне на понятието за „източници на правото“. Новите източници на регулациите вече не са документи, приемани от определени държавни органи, а (де)материализирани артефакти, стоящи насред реалността (т.нар. „мълчаливо право“ или „околно право“). Вградената във вещите технологична инфраструктура на правото „в реално време“ анализира цялата релевантна информация (т.е. ще констатира и събира всички юридически факти, предвидени днес в хипотезите на приложимите правни норми) и въз основа на така извършения анализ изпълнява най-правилното решение (т.е. пряко ще реализира правните последици, изисквани като дължимо поведение от диспозицията на приложимите правни норми).

Повод за студията *„Електронни лица – нови “употреби” на правосубектността“* е Резолюция на Европейския парламент от 16 февруари 2017 г., съдържаща препоръки към Комисията относно гражданскоправни норми за роботиката (2015/2103(INL)). В нейната т. 59 Европейският парламент (ЕП) призовава Европейската комисия да направи оценка на въздействието на бъдещия си законодателен инструмент за регулирането на отговорността за вреди, причинени от роботи, като проучи, анализира и оцени ефекта от всички възможни правни решения, включително (б. “е”): възможността за създаване на специален правен статут за роботи в дългосрочен план, така че поне най-усъвършенстваните автономни роботи да могат да придобият “статут на електронни лица, отговорни за обезщетяване на всички вреди, които могат да причинят”, и възможността за прилагане на “електронна субектност за случаите, в които роботите вземат автономни решения или по друг начин взаимодействат независимо с трети страни”. Студията се съсредоточава върху въпроса за етическите и правни принципи, които Европейският парламент използва, за да очертае границата между субектите и обектите на правото според гражданскоправните норми на роботиката.

Последна студия се опитва да предложи един като че ли изненадващ, но доказан в своята ефективност източник на ресурси, който може да бъде използван при регулациите на правосубектността. Текстът на *„Страшния съд над текста в правото (два “литературни” вектора към добрия съдия и успешния прокурор)“* си поставя за цел да скицира и да експериментира с два различни подхода към професията на съдините и професията на прокурорите, като отчете някои последователно отричани в правото техни особености. За разлика от догматиката на правната доктрина, дързостта на литературните сюжети ни позволява да кажем повече и казаното да има по-голяма дълбочина, т.е. да съдържа повече противоречия. Именно в този контекст, а във втората част на изложението: и с помощта на конкретно литературно произведение („Авария. Една все още възможна история“ на швейцарския драматург, белетрист, поет, есеист и художник Фридрих Дюренмат), се разкриват два нови процеса, през които можем да погледнем отвъд тогите на добрия съдия и добрия прокурор.

Независимо от съществуването на различни интерпретации, а може би и благодарение именно на това, добрият съдия и добрият прокурор трудно могат да бъдат

описани без изграждането на разказ – не просто автобиографичен разказ за тях като „добри“ професионалисти и хора, но и мета-разказ относно разказвания от тях разказ за правото, което прилагат и непрекъснато обновяват. Ако разказът на съдията е свързан преди всичко с правото (чийто смисъл може да се измества във времето), то разказът на прокурора е ангажиран в по-голяма степен с фактите (чието значение се определя от самопризнанието на обвиняемия като акт на благоговение). И в двата случая обаче уменията за разказване се явяват ключови за упражняването на съответната професия. Крайният извод на студията е, че литературата може да бъде специфичен източник на ресурси, чрез които регулациите да се справят както с вече съществуващите, така и с новите, технологично генерирани предизвикателства, касаещо въпросите на правосубектността. Литературата за юристи може да бъде не просто странично занимание за свободното време, а основно съдържание в дейността по тълкуване на юридическите текстове. И колкото по-трудно юристите признават това, парадоксално или не, толкова по-силна ще е литературата в техните текстове.

Приноси моменти:

- тази група от научни студии и статии посрещат предизвикателствата, които развитието на технологиите отправя към етиката като регулатор на отношенията между хората при признаването на моралната значимост на определени агенти и поведения;
- тази група от научни студии и статии разширяват и обогатяват етическия дебат относно „другостта“ на роботът и изкуствения интелект, като предлагат възможни регулации за включването му в юридически релевантните взаимодействия;
- тази група от научни студии и статии посочват значимостта и необходимостта от защита на т.нар. „дигитални активи“, свързани и с понятието за дигитална памет и разширяването на морално значимите граници на човешката личност в цифровата среда.

Измерения на свободата: етиката и регулациите на дееспособността (5 студии и 2 статии)

Студията ***„Има ли алтернатива запрещението като законодателен подход към недееспособността на физическите лица?“*** се съсредоточава върху връзката между запрещение и идентичност, както и върху възможните инструменти за зачитане на автентичната воля на хората с увреждания, включително мерки за закрила, мерки за подкрепа, последно пълномощно, мерки за възпрепятстване, одисееви споразумения, договаряне на недееспособността и други форми на приватизиране на недееспособността.

Критериите за личностна идентичност могат са обособени в две основни групи: обективни и субективни. Обективни са биологическият и интерперсоналният критерий, които използват външна референция, за да обосноват съществуването на личността и нейната идентичност във времето: наличието на продължаваща и непрекъсната във времето телесност (биологически критерий) и наличието на продължаващи и непрекъснати социални взаимодействия (интерперсонален критерий). И двата критерия

обаче не разчитат на пълното запазване на телесността/социалността, а на тяхното фиксиране от погледа на другите (общността). Именно другите „запазват“ идентичността на променящото се тяло и социални взаимодействия, като обединяват промените в личностна идентичност. Макар процесът да е динамичен, личността е „стабилизирана“ чрез приписаната ѝ идентичност във времето. В този смисъл двата критерия са обособени като приложение на атрибутивния подход при определянето на личността, според който личността е качество, което реално не съществува, а се приписва. Тя се утвърждава като фикция и се използва като инструмент за постигането на определени социално значими резултати, свързани най-вече с осигуряването на сигурност и предвидимост на социалните взаимодействия. Именно този процес на създаване и приписване на „лице“ към иначе динамичния и непрекъснато променящ се индивид за целите на социалните взаимодействия се обозначава като „о-лицетворяване“.

Субективни са психологическият и наративният критерий, които използват вътрешна референция, за да обосноват съществуването на личността и нейната идентичност във времето: наличието на свързано и непрекъснато във времето съзнание (психологически критерий) и наличието на свързан и непрекъснат разказ (наративен критерий). И двата критерия обаче не разчитат на пълно съвпадение на съзнанието/разказа във времето, а на неговата интегрираност от определени субективни процеси на аза. Личността си „самозапазва“ идентичността, като интерпретира и подрежда промените в своите преживявания и в живота си като цяло. Макар да е динамичен процес, личността е „стабилизирана“ чрез усвояване на случващото се като части (фрагменти) от едно цяло, обединено от паметта или от конструирания от личността разказ. В този смисъл двата критерия са обособени като приложение на конструктивисткия подход при определянето на личността, според който личността е творение на самата себе си, конструкт на определени психологически или интерпретативни субективни процеси. Тя възниква като автентичен резултат от функционирането на индивида като съвкупност от свързани психологически и интерпретативни процеси. Именно този процес на непрекъснато самоконституиране било то чрез паметта, чрез застъпващи се психологически връзки или чрез свързан разказ се обозначава като „самоактуализиране“, което в правото се „регистра“ като „свобода на личността“.

Като алтернатива на запрещението е предложен правен режим, които предоставя възможност на лицата с умствени затруднения и психични разстройства възможност да запазят своята личностна идентичност (непрекъснатост, свързаност) и през периодите, в които изпитват затруднения при формулирането и изразяването на своята автентична воля. Това означава зачитане и предоставяне на правни средства за релевиране на психологическия, на наративния и на интерперсоналния критерий за идентичност. Именно подобна реабилитация на посочените девалидизирани от запрещението критерии за непрекъснатост може да предложи една система от разнообразни и гъвкави мерки за подкрепа.

Продължение на тема за необходимостта от етическо преосмисляне на запрещението като отношение към другия, който „не може да се грижи за работите си“

е студията „*Обещанието 2020: закони за онези, които напускат Омелас*“. Статията обобщава основните въпроси, поставени в новите регулации, с които в края на 2018 и началото на 2019 г. българският законодател предложи юридически решения на част от проблемите на хората с увреждания. За съжаление търсенето на тези отговори не беше законодателна самоинициатива, а реакция на продължилите почти през цялата 2018 г. „протести на майките“. В резултат на тези протести бяха приети три закона: Закон за хората с увреждания: обнародван в ДВ, бр. 105 от 18.12.2018 г., в сила от 1.01.2019 г.; Закон за личната помощ: обнародван в ДВ, бр. 105 от 18.12.2018 г., в сила от 1.01.2019 г.; и Закон за социалните услуги: обнародван в ДВ, бр. 24 от 22.03.2019 г., в сила от 1.01.2020 г. Отлагането на действието на практически най-значимия от трите закона: Закон за социалните услуги, за началото на 2020 година е основанието предлаганите законодателни решения да бъдат посочвани като „Обещанието 2020“. Направен е анализ на новите субекти, около които се организират социалните услуги и усилията на държавата да осигури защита на правата на хората с увреждания, като акцентът е поставен върху регулаторните линии, които преминават през всекидневното на хората с увреждания. Направен е извод, че регулативните основи на реформата в отношението към хората с увреждания са поставени. Дали обаче тези основи ще бъдат използвани ефективно, за да се постигне една нова видимост и едно ново ежедневие за хората, които изпитват затруднения при преодоляването на социалните бариери в опитите си да участват пълноценно в живота на общността: това е въпрос, на който приложението на новите закони тепърва ще дава (най-вероятно различни) отговори.

Статията „*Новият щаб на управление: грижата и нейната рутина*“ изследва една от етически предпочитаните алтернативи на запрещението, когато става въпрос за хората с увреждания и възрастните хора, които срещат затруднения при справянето си със своето ежедневие. Напредването на модерната медицина и постиженията на съвременните технологии доведоха до бързо нарастване на продължителността на човешкия живот и до постепенното хронифициране на заболяванията. От специфична харизма, достъпна за малцината постигнаха чудото на дълголетното старейшини, старостта се превърна в типичен геронтологичен проблем, който изисква предварително планиране и експертно управление. От върховно изпитание „на живот и смърт“, което е в състояние да взриви „от вътре“ биографията на всеки един от нас, болестта се редуцира до редовни посещения на специалисти по график, явяващи се интегрална част от календара на всеки грижец се за себе си човек. Отместването на линията на смъртта открива множество нови пространства за грижата, която се професионализира и бюрократизира. Рутинизирането на процеса по предоставяне на подкрепа доведе до раждането на социалните услуги като важна част от инструментите за постигане на идеала за социалната държава, но и постави редица нови философски и етически въпроси, проблематизирани в изложението на статията.

В публикуваната на английски език статия „*Administrative law, the problem of “will” and do we get the rights wrong*“ са разграничени двата основни регулативни подхода: а) общопозволяващият принцип: всичко, което не е изрично позволено, е забранено (публичното право), и б) общозабранителният принцип: всичко, което не е изрично забранено, е позволено (частно право). При първия подход определящи са

повелителните правни норми: забрани и заповеди, които еднозначно налагат определено поведение на своите адресати. Именно при този подход може да бъде открито най-голямо доближение до дефиницията на Джон Остин за правото като заповед на суверена, отправена да неговите поданици. При втория подход водещи са диспозитивните правни норми: предложения за възможна юридическа регулация, които оставят свободни пространства за договаряне. Именно при този подход правото е договорен между правните субекти преход от едно естествено състояние – било то състояние на непрекъсната “война на всеки срещу всеки” (Томас Хобс, Пол Холбах) или състояние на несигурност в собствеността и в свободата (Джон Лок, Дени Дидро, Жан-Жак Русо, Имануел Кант), към държавно организирано общество. Непрекклонността на правните норми в публичното право контрастира на гъвкавостта на правните сделки в частното право. В този контекст е разгледано противопоставянето между “воля” и “интерес, като е посочено следното: ако определяща в гражданското право следва да бъде волята на човека (например в правната уредба на (не)дееспособността, където вместо заличаване на юридическата значимост на личната воля (запрещение) законодателят следва да се предложи система от различни мерки за подкрепа на физическото лице при формирането и изразяването на неговата автентична лична воля), то ключовият регулативен компонент в административното право трябва да остане публичният интерес (например при избора между мълчалив отказ и мълчаливо съгласие, където не трябва да се допуска оцетяване на публичния интерес чрез постулиране на воля за съгласие поради бездействието (“безволието”) на конкретен административен орган). Тези изводи имат значение именно в контекста на упражняване на волята (свободата) на човешките същества, както и при регулиране на въпросите на дееспособността – част от гражданското право, но при приложението на множество императивни административни правила.

Границите на зачитане на волята за промяна на пола са предмет на анализ в студията „*Вариации на пола в българската съдебна практика*“. Проблемът за личната идентичност е заобиколен в правото чрез замяната му със система от индивидуализиращи белези, които локализируют човешките същества като физическите лица. По този начин идентичността се свежда организационен въпрос: въпрос на валидна организация на лични данни. За да бъдат уловени субектите, важно е данните за тях да бъдат надлежно регистрирани. Това е и причината законът, който урежда въпросите на правната индивидуализация на физическите лица, да носи заглавието „Закон за гражданската регистрация“. Идентичността от юридическа гледна точка е въпрос на регистрация. От тази гледна точка юридическите регулации разглеждат и искането за смяна на пола. През последните години този въпрос се превърна във важна и актуална част от дневния ред на българското общество (две решения на Конституционния съд са посветени на него), като и към настоящия момент е висящо и тълкувателно дело пред Върховния касационен съд относно допустимостта да се извърши смяна на гражданския (юридическия) пол на българските граждани. В студията е представена практиката на българските съдилища именно по този въпрос, като са обхванати 17 години: първото коментирано решение е от 14.12.2000 (решението е на Софийски районен съд), а последното е от 05.12.2017 (решението е на Софийски градски

съд). Тази практика се беше обединила около следните предпоставки, при наличието на които се допускаше смяна на пола: а) 2 положителни предпоставки: наличието на трайно противоречие между гражданския и психичния пол на лицето; и наличието на сериозно и непоколебимо желание на лицето да промени гражданския си пол; и б) 2 отрицателни предпоставки: лицето не страда от психично заболяване; лицето не извършва злоупотреба със своето право да промени пола си. Всяка една от тези предпоставки е разгледана подробно в студията.

Студията *„Етично завещание - нови измерения на волята в случай на смърт“* се съсредоточава върху друго възможно разширяване на дееспособността (значението на волята на физическите лица), което има ясно етическо измерение. Статията си поставя за цел да разгледа едно на практика неизвестно в България изявление с оглед на смърт – т.нар. „етичното завещание“ (може би по-правилния термин би бил „етическо завещание“, но е използван този, който е по-често срещан в практиката). Българското наследствено законодателство дефинира завещанието като акт, с който едно навършило 18 години лице се разпорежда със своето имущество за след смъртта си. Етичното завещание представлява изявление, с което едно лице отправя определено етически значимо за него послание към свои близки, роднини и потомци, като в някои случаи (без това да е задължително) свързва с това послание с извършването на определени имуществени разпореждания, обикновено с вещи, които имат лична и емоционална стойност за него. Етичното завещание е концепция, която развива потенциала на неимуществените уговорки, разглеждани като допълнителни в рамките на едно завещателно разпореждане, като настоява за тяхното еманципиране в самостоятелен документ със собствено юридическо и етическо значение. В студията са разгледани и различните взаимовръзки между юридическото и етичното завещание, както и възможните правни последици от извършването на етично завещание. Изрично е посочено, че юридическите измерения на етичното завещание не са определящи за стойността на последното, което се съсредоточава върху предаването на определени морални ценности.

Студията *„Волеобразуване и волеизявление при юридическите лица“* дискутира процесът на формиране и изразяване на волята при юридическите лица. Поп правило този процес е тясно свързан с човешката психика и със субективните фактори, които по един или друг начин въздействат върху нейното функциониране. Според психологията волята представлява „съзнателна целеустременост на мисълта и действията на личността, насочена към осъществяването на предварително поставена цел” . Тя може да бъде определена като „активност или като дейност за постигане на съзнателно поставена цел, като съзнателно регулиране на дейността, като практическата страна на съзнанието”, „компонент на съзнанието, един от неговите „първодейци” и представлява движението на съзнанието между компонентите и обектите при организиране на актуалния адаптивен отговор” . Волята се дефинира и като „най-висша, свободна, условно-свободна, законно-отговорна, морално-зависима, логично-смыслова и целево насочена мозъчна познавателно-дейностна „да” или „не” активност, решение на човека” . Тя може да бъде изразена в различна форма: било то конклюдентна, устна, писмена, нотариална и пр. Правните регулации се успели да превъзмогнат всички тези „очевидности“ на волята,

които изключват съществуването ѝ като индивидуален психологически феномен при социални образования като търговските дружества, служенията, политическите партии и пр., и да предложат една организационна теория на волята, която не само работи понастоящем при вземането на решенията на юридическите лица, но и предполага допълнителен потенциал, който може да бъде използван при развитието на концепцията за воля (и свързаната с нея концепция за свобода) с развитието на новите технологии и създаването на интелигенти („волеобразуващи“?) вещи.

Приноси моменти:

- тази група от научни студии и статии посочват и посрещат моралните възражения срещу отнемане на волята на лицето при поставянето му под запрещение като специфична форма на лишаване от свобода, търсейки алтернативни формати на грижата за хората с увреждания и възрастните хора, които не могат да посрещнат сами нуждите на своето ежедневие;

- тази група от научни студии и статии представят за пръв път в български контекст етическите и правни аспекти на т.нар. „етическо завещание“, като съобразяват съществуващите в България регулации и предлагат различни възможни подходи към тези изявления по случай на смърт;

- тази група от научни студии и статии обобщава съществуващите регулации, които правят възможен преноса на понятието за воля при социални образования, които нямат собствена морална личност (юридическите лица), като демонстрира потенциала на тези регулации да се приложат и към бъдещи предизвикателства към дееспособността, отправени в хода на развитие на съвременните технологии.

Етика и климат: ускорения и регулации от бъдещето (3 студии и 4 статии)

Студията „*Въглеродната*“ етика: *идва ли страшният климатичен съд?*“ е посветена на етическата категория на вината в контекста на климатичните промени и тяхната връзка с увеличаването на количествата въглероден диоксид (представител на т.нар. „парникови“ газове) в атмосферата. Въглеродът – този могъщ и коварен конник на климатичния апокалипсис, е вплетен в човешкия живот до степен на тъждество. Това го прави свършен съюзник в новия поход на вината, който вече не е метафизически по своя залог, а чисто химически по своето обяснение, поради което е значително по-разбираем за своите адресати. Вината може да се храни от всяко наше издишане. Около тази почти невидима и поради това смятана за невинна индивидуална въглеродна нишка е избуяла огромна въглеродна екосистема от индустриални услуги и социални стилове на живот и потребление, които всяка година водят до отделянето на милиарди тонове въглероден диоксид. Въглероден диоксид, който превръща планетата ни в парник, а нас самите – в задушаващи се зеленчуци. Това признание е толкова мощно, че ражда нова ера в историята на вината – епохата на въглеродната вина. Вината вече не е въпрос на

знание (интелектуален компонент) и желание (волеви компонент), а въпрос на емисии (химически реакции). Тя е все по-малко качествено и все повече количествено явление. Вина на килограми (въглерод), вина, която се брои подобно на калории. Зад използваните метафори, усилен почти до тяхното пародирание и отрицание, студията разглежда различните форми на експлоатиране на мощното мотивационно въздействие и на социалния потенциал на вината. Посочена е ролята на етиката да търси баланса и мярката при възприемането на нужните регулации в областта по опазване на климата.

Статията *„Да притежаваш ент! Време и собственост“* изследва един значително по-конкретен въпрос: етическите измерения на правото на собственост върху дърветата като живи организми. Перспективата, през която е направен анализът, е етиката на дивото, чиято връзка със страха е потърсена в някои художествени образи като ентите от света на Толкин и злата фея Злодеида от филма „Господарка на злото 2“. Акцентирано е върху една важна природна особеност на дърветата – обстоятелството, че те живеят във време, различно от времето на хората. Това обуславя и трудностите при обосноваването на определена етическа отговорност наред със собствеността. Разгледани са и различните подходи към дърветата в приказките за грижовните феи и в регулациите на различните сортове растения. Статията представлява демонстрация на възможната връзка между литературното въображение и правните регулации с посредничеството на етиката и моралната философия.

Статията *„Вещното право и стоящата на корен дървесина: еко-ресуцитация на „Един институт от областта на вещното право (право на посадения върху чужда земя)“ на Никола Христов Попов, студент през 1901 г.“* продължава темата за притежаване на дърветата, като разглежда един на пръв поглед анахроничен и екзотичен правен институт: възможността за притежаването на отделно дърво в чужда земя. Въпреки че въпросният текст може да бъде сведен до любопитен факт от забравените периферии на (историята на) вещното право, той притежава и специфична евристичност, чиято привидна „неадекватност“ спрямо основните положения на съвременното българско вещно право му осигурява ролята на специфичен ресурс за „изобретяване“ на нови регулации, които биха могли да постигнат екологически цели. Окръпяването на производството в индустриалната епоха е довело до заличаването на икономическата индивидуалност на отделните дървета и до обобществяването им в значително по-пригодното за създаването на типични юридически отношения понятие „дърва“ (дървесина). Нарастването на загрижеността на човечеството за опазването на околната среда обаче води до експериментирането с нови филтри при вещноправното класифициране на природните реалности и може доведе до възкресяването на практики и институти, които отдавна се считат за остарели и екзотични. Възможността да извадим от „килера“ на вещното право вече работили инструменти, с които да посрещнем част от проблемите на бъдещето, е доказателство, че богатствата на правото следва да бъдат пазени и защитавани, дори и когато това предизвиква насмешката на някой от сериозните стражи, разположили канторите си пред портите на модерното право.

Статията *„Екологични измерения на негативния иск по чл. 109 от Закона за собствеността“* разглежда въпроса доколко с иска по чл. 109 ЗС (собственикът може да иска прекратяване на всяко неоснователно действие, което му пречи да упражнява своето

право) могат да бъдат защитавани определени екологични стандарти, включително такива, чието постигане се свързва със спазването на предвижданията на общите и подробните устройствени планове относно предназначението на недвижимите имоти, попадащи в техния обхват. По-конкретно въпросът може да бъде формулиран и по следния начин: „Дали влошаването на факторите на жизнената среда, причинено в резултат от използването на имота не по предназначението, предвидено за съответната устройствена зона, е действие, което само по себе си води до създаване на пречки за съседен имот и обуславя уважаване на предявен от собствениците на този имот иск по чл. 109 ЗС, без да е необходимо доказването на конкретно накърняване на правото на собственост върху този имот и на факта на създаване на пречки за неговото ползване, които се по-големи от обикновените (чл. 50 ЗС)“. От отговора на този въпрос зависи дали искът по чл. 109 ЗС може да бъде използван като инструмент за постигането на екологични цели: цели, които по правило надхвърлят вещноправния контекст на негативния иск и фаворизират ищеца по нека условно го наречем „еко-негативния“ иск, като го освобождават от необходимостта да доказва по какъв начин действията на ответника му пречат да упражнява правото си на собственост.

След проведеня анализ статията завършва с извода, че разширяването на приложното поле на негативния иск би могло да го превърне в универсална форма за защита не само срещу посегателства на правото на собственост, но и срещу всякакви други твърдени от ищеца екологични и благоустройствени нарушения, контролът върху които се осъществява от специализирани административни органи. Подобна употреба на иска по чл. 109 ЗС би била форма на ексцес в предоставяната с него вещноправна защита и опит за своеобразна „кражба“ на един вещноправен институт за постигане на нехарактерна за него цел. Като се има предвид приложното поле и същността на негативния иск като вещноправен инструмент за защита срещу конкретно неоснователно действие и причиненото от това действие пречене, този иск не трябва да бъде натоварван с несвойствени за него административно контролни функции както във връзка със спазването на предвижданията на устройствените план, приложими в рамките на определена територия, така и с цел осигуряване на определено качество на факторите на жизнената среда в определена устройствена зона.

Статията *„Да дресираш облак или как “облачето бяло” се превърна в урагана “Катрина”* има за цел да постави въпросът за отношението на човека към природните стихии, които не се подчиняват на неговия контрол. Водата (реките) и въздухът (ветровете) са представени като особени природни компоненти, които притежават специфична „свобода“ от въздействията на хората. Съпоставени са теорията на Джеймс Лавлок за „добрата“ „Гея“ и тази на Питър Уорд за „лошата“ „Медей“, като е потърсено продължението на тази метафора в творчеството на Бруно Латур. Критично е обсъден практическия потенциал на идеята на Латур за политическата роля на природата, която е излязла от контрола на Левиатан, на която е противопоставена възможността за един проприетарен подход и признаването на нови форми на (квази)собственост. Образът на Гея остава една метафора, чрез която човечеството се опитва да разбере собственото си отношение към природата. Регулативният потенциал на подобна метафора следва да бъде проверен чрез системата от конкретни мерки, които могат да бъдат

имплементирани в реалния политически процес. Латур сам признава, че трудно може да предложи конкретни работещи механизми за репрезентиране на Гея като политически субект. Значително по-продуктивен е подходът, настояващ върху преосмислянето на концепцията за собственост върху природните компоненти, който създава система от множество различаващи се режими на притежание, възпрети в най-различни икономически значими контексти. В това се изразява т.нар. „проприетарен подход“ („проприетарна екология“), който предлага нови измерения на „добрата“ собственост.

Студията *„Диви“ вируси и хора без край*“ разглежда ролята на дивото при постигането на баланса между различните форми на биологичен живот на планетата Земя. Представени са и са проблематизирани съществуващите в българското законодателство легални дефиниции и регулации на опасните за човека живи организми: вредителите и патогените, като особен акцент е поставен върху микроорганизмите на границите между живото и неживата природа. Направен е опит за обособяване на автономно поле на биоекологията, в което да се експериментира с идеи, допълващи вече ясно очертаното поле на биомедицината. В контекста на т.нар. „бавни кризи“, протичащи при условията на продължителна спешност, е разгледан и въпросът за управлението на времето чрез взаимодействието на три обособени негови измерения: политическото, екологическото и геологическото време.

Едно от най-големите предизвикателства пред човечеството днес е овладяването на космическото пространство: предизвикателство, което си поставят както водещите в икономическо отношение държави, така и редица частни инициатива с огромни инвестиции зад себе си. Студията *„Космически ценности и право: морално-религиозни измерения на срещата с извънземния живот*“ търси ролята на религията и предупрежденията на етиката при даването на едни от най-важните отговори в космическото право: тези относно правния статус на космическите ресурси и на извънземния, включително интелигентен живот. Разгледана е концепцията на Тим Мулган за т. нар. „неантропоцентричен пърпосивизъм“ (ananthropocentric purposivism), предложен от него като алтернатива едновременно на теизма и на атеизма. В заключение са посочени някои от възможните юридически последици при възприемането на неантропоцентричния пърпосивизъм за съдържанието на т.нар. „метаправо“. Анализът разширява не само перспективата, в която може да работи етиката, но и рамката на екологическото мислене и свързаните с него регулации, което предполага запазване на системи, които значително надхвърлят тези, съществуващи на планетата Земя.

Приноси моменти:

- тази група от научни студии и статии предлагат нов прочит на моралната категория на вината като основание за предприемане на екологично отговорно поведение, но и като възможен саморазрушителен мотив на инициативите, свързани с регулациите, насочени срещу негативните за човека промени в климата;

- тази група от научни студии и статии предупреждават, че определени вещноправни институти (като негаторния иск, правото на собственост върху отделно дърво в чужд имот, а и изобщо регулациите, позволяващи на хората да притежаваме растения и в частност дървета) трябва да имат ясни основания, като част от задачите на

етиката е не само да предложи, но и да определи границите, в които тези инструменти могат да се прилагат;

- тази група от научни студии и статии, наред с една специфична „етика на дивото“ предлага и теоретична рамка, в която въпросът за доброто и злото се поставя отвъд пределите на земята и нейната екосистема (дори и когато удържането на тази претенция превръща разговора за нея в религия, за този разговор продължава да прозира значимостта на моралното знание).

22.12.2022 г.
гр. София

Изготвил: доц. д.ф.н. Стоян Ставру